

Iwona Grzegorzewska*

PSYCHOSPOŁECZNE PREDYKTORY ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH MŁODZIEŻY

Wprowadzenie

Rozpowszechnienie i częstość występowania zachowań ryzykownych wśród młodzieży wskazuje, że podejmowanie ryzyka jest doświadczeniem wpisanym w okres dorastania. Zgodnie z teorią zachowań problemowych Jessorów (1972) zarówno zachowania problemowe (np. picie alkoholu, używanie narkotyków, zachowania buntownicze), jak i zachowania zgodne z normami społecznymi (np. chodzenie do szkoły, udział w życiu religijnym) pozwalają nastolatkom realizować zadania rozwojowe i zaspokajać kluczowe potrzeby psychologiczne. Współcześnie podkreśla się, że wiele zachowań ryzykownych wpisanych jest niejako w dojrzewanie, a testowanie granic i przekraczanie norm stanowi nieodłączny element kształtowania tożsamości i osiągnięcia niezależności młodych ludzi. Ułatwia to młodym ludziom zrozumienie samego siebie w kontekście wyzwań i zadań rozwojowych przed nimi stojących. Zachowania ryzykowne są zatem rozwojowe w tym znaczeniu, że umożliwiają zaspokojenie najważniejszych potrzeb psychicznych (m.in. przynależności, akceptacji), pozwalają na realizację ważnych rozwojowo celów oraz ułatwiają radzenie sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi.

Jednak podejmowanie przez młodzież zachowań ryzykownych może mieć swoje poważne konsekwencje. Jeśli częstotliwość i intensywność zachowań ryzykownych wzrasta, przestają one mieć pozytywny rozwojowo charakter, a stają się problematyczne. Tym bardziej, im szybciej młodzi ludzie angażują się w ryzyko (Dryfoos 1990). Do negatywnych konsekwencji zachowań ryzykownych zaliczamy: po pierwsze, dezaprobatę społeczną wynikającą z przekraczania norm i zasad współżycia społecznego; po drugie, zagrożenia dla zdrowia i rozwoju młodych ludzi, które łączą się z problemami somatycznymi, psychopatologią i trudnościami w pełnieniu ról społecznych. Najbardziej problemowe staje się kumulowanie zachowań ryzykownych, czyli jednoczesne nadużywanie substancji psychoaktywnych, szybka

*Iwona Grzegorzewska – dr hab. psychologii, adiunkt w Zakładzie Psychologii Uniwersytetu Zielonogórskiego.

jazda samochodem czy seks bez zabezpieczeń. Istnieje kilka mocnych dowodów empirycznych wskazujących na współwystępowanie zachowań problemowych u młodzieży w kilku istotnych rozwojowo obszarach (Irwin, Millstein 1991). Szczególnie problematyczne są sytuacje, kiedy ryzyko podejmowane jest w sposób lekkomyślny, bez minimalizowania strat albo w sposób nadmiernie ekspansywny i przesadzony. Skumulowane zachowania ryzykowne ograniczają liczbę i częstość zachowań konwencjonalnych, co z kolei może prowadzić do poważnych problemów zdrowotnych, rozwojowych i społecznych (Arnett 1992).

Zachowania ryzykowne młodzieży stanowią wypadkową ich warunków życiowych (w tym statusu społeczno-ekonomicznego rodziny), relacji interpersonalnych w rodzinie, jakości sprawowania funkcji rodzicielskich, cech indywidualnych adolescenta, postaw i zachowań rówieśników, klimatu i atmosfery panującej w szkole i cech najbliższego sąsiedztwa. Do istotnych czynników ryzyka w okresie dojrzewania należy również doświadczanie przemocy (jako ofiara i/albo świadek), brak wsparcia społecznego, kultura sprzyjająca spożywaniu alkoholu, dostępność narkotyków czy korzystanie z pornografii. Dojrzewanie jest okresem, w którym – w niesprzyjających warunkach – kumulują się wpływy wielu czynników ryzyka i dochodzi do eskalacji zachowań ryzykownych. Trudno z tej listy wyłonić jeden dominujący czynnik lub grupę czynników. Dodatkowo, normatywność i nienormatywność zachowań ryzykownych młodzieży zmienia się w różnych momentach rozwojowych. Np. w okresie wczesnej adolescencji (12-16 lat) wiele zachowań podejmowanych przez nastolatków ma charakter problematyczny (np. rozpoczęcie współżycia seksualnego czy też szybka jazda samochodem), podczas gdy w późnej fazie dorastania (17-20 lat) nie pełnią już one funkcji tak mocno lub w ogóle negatywnej.

Współcześnie coraz częściej podkreśla się, że oprócz czynników ryzyka w przebiegu rozwoju młodych ludzi można także zaobserwować neutralizującą obecność czynników ochronnych. Zaliczamy do nich własności indywidualne jednostki, jej relacje z ludźmi oraz zasoby środowiska. Wyniki badań są zgodne co do tego, że zarówno zasoby nastolatka (np. dobry temperament, wysoki poziom inteligencji, dobra samoocena), jak i jakość życia rodzinnego i społecznego, w tym wysoki poziom wsparcia są najsilniejszymi czynnikami chroniącymi młodzież przed rozwojem zespołu zachowań problemowych (nadużywania substancji psychoaktywnych, ryzykownych zachowań seksualnych, agresji, wykroczeń i problemów szkolnych). Wiedza na temat czynników chroniących, czynników ryzyka i ich interakcji stanowi podstawę dla rozwijania skutecznych metod ograniczania zachowań ryzykownych w okresie dojrzewania. Stąd problematyka prezentowanych badań.

Ich celem była ocena czynników ryzyka zachowań ryzykownych i zasobów przed nimi chroniących, a także siła ich działania w okresie dojrzewania.

Metoda

Cel badań

Zachowania ryzykowne są nieodłączną częścią dorastania człowieka. Na skutek zamian, jakie dokonują się w tym czasie w psychice, młodzi ludzie posiadają wyraźną potrzebę określenia własnego Ja, co zazwyczaj odbywa się poprzez mniej lub bardziej ostrą konfrontację ze światem dorosłych. Zachowania problemowe mimo swojego rozwojowego charakteru często w sposób bardzo negatywny wpływają na zdrowie fizyczne i psychiczne młodych ludzi. Dużym problemem społecznym staje się agresywność, eksperymentowanie ze środkami odurzającymi czy też picie alkoholu.

Nadrzędnym celem prezentowanych badań było ustalenie, czy istnieje związek pomiędzy wyróżnionymi czynnikami personalnymi i środowiskowymi a zachowaniami ryzykownymi w okresie wczesnej adolescencji oraz które predyktory najsilniej wyjaśniają powstawanie zachowań ryzykownych. Poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania: 1. Jakie czynniki psychospołeczne wiążą się z mniejszym, a jakie z większym nasileniem zachowań problemowych u dorastających? 2. Które z analizowanych czynników najsilniej zmniejszają ryzyko występowania zachowań ryzykownych? oraz 3. Które z analizowanych czynników najsilniej zwiększają ryzyko występowania zachowań ryzykownych?

Przyjęto zatem następujące hipotezy badawcze:

H1: Istnieje korelacja między czynnikami indywidualnymi jednostki (temperamentem, prężnością psychiczną, wzorcami przywiązania, strategiami radzenia sobie ze stresem i umiejętnościami szkolnymi) a podejmowaniem zachowań ryzykownych.

H2: Istnieje związek między spostrzeganym wsparciem społecznym a podejmowaniem zachowań ryzykownych u dorastających.

H3: Istnieje związek pomiędzy negatywnymi zdarzeniami życiowymi młodych ludzi a podejmowaniem zachowań ryzykownych.

H4: Można wyróżnić najsilniejsze predyktory zachowań ryzykownych u dorastających.

Osoby

Badaniami objęto 182 uczniów w wieku 13-16 lat. Badania prowadzone były indywidualnie lub grupowo na terenie zielonogórskich szkół i placówek

oświatowych. Warunkiem przystąpienia do badań było uzyskanie zgody na udział od rodziców i ich dzieci.

Narzędzia badawcze

W badaniach wykorzystano narzędzia do pomiaru zmiennych zależnych – zachowania ryzykowne oraz zmiennych niezależnych – predyspozycje indywidualne i środowiskowe.

Szacowanie zachowań ryzykownych

Za miarę zachowań ryzykownych przyjęto poziom eksternalizacji problemów. Zachowania eksternalizacyjne oceniane są w postaci jednoznacznie określonych działań, sprzecznych z ogólnie akceptowanymi normami społecznymi. Podstawowymi ich składnikami są przejawy agresji, przeciwstawianie się i opór wobec otoczenia, impulsywność, destruktywność i antyspołeczność. Źródłowym czynnikiem tych wszystkich przejawów jest słaba kontrola, która oznacza „rzutowanie na zewnątrz” przeżywanego problemu. Negatywne konsekwencje tych zachowań dotyczą w większym stopniu otoczenia społecznego niż samej jednostki – podmiotu i sprawcy tych zachowań. Do oceny poziomu występowania w badanej populacji zaburzeń psychicznych o charakterze eksternalizacji wykorzystano skalę VII i VIII Kwestionariusza Diagnostycznego Achenbacha. Ogólny możliwy do uzyskania wynik mieści się w granicach 0-70. Test został adaptowany do warunków polskich przez Wolańczyka (2002). Kwestionariusz jest często stosowany w badaniach empirycznych do oceny poziomu występowania problemów u dzieci i młodzieży.

Szacowanie predyspozycji indywidualnych i środowiskowych:

Wykorzystano następujące metody do oceny

- prężności psychicznej rozumianej jako cecha osobowości istotnie związana z przystosowaniem i adaptacją do aktualnej sytuacji i wymagań społecznych. Wykorzystano Kwestionariusz Prężności Psychicznej Prince-Embury (2006; Resiliency Scales for Children and Adolescents), który służy do oceny indywidualnej siły jednostki w radzeniu sobie z przeciwnościami losu, tzw. prężności psychicznej (resiliency) w trzech aspektach: poczucia mistrzostwa, relacji z innymi i emocjonalnej reaktywności. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha mieszczą się w granicach 0,92-0,94;
- temperamentu: Kwestionariusz Temperamentu EAS autorstwa A. H. Bussa i R. Plomina w polskiej adaptacji W. Oniszczenko (1997); kwestionariusz składa się z pięciu skal: Niezadowolenie (N), Strach (S),

Złość (Z), Aktywność (A) i Towarzystwość (T). Rzetelność kwestionariusza została określona za pomocą metody zgodności wewnętrznej skal oraz ich stabilności bezwzględnej. Współczynniki rzetelności (α -Cronbacha) mieszczą się w granicach 0,57-0,74;

- wzorców przywiązania: wykorzystano metodę służącą do oceny przez osoby badane afektywno-poznawczych wzorców przywiązania jako źródła psychicznego bezpieczeństwa. Teoretyczne ramy kwestionariusza stanowi teoria przywiązania, pierwotnie sformułowana przez Bowlby i niedawno rozszerzona przez innych badaczy. Oceniane są cztery szerokie wymiary przywiązania: więź, poziom wzajemnego zaufania, jakość komunikacji oraz zakres gniewu i alienacji. Wykorzystano dwie podskale Inwentarza Przywiązania do Rodziców i Rówieśników Armsdena i Greenberga (1987) (Inventory of Parent and Peer Attachment – IPPA). Psychometryczne badania trafności dały zadowalające rezultaty. Test jest powszechnie wykorzystywany w Stanach Zjednoczonych, w Polsce wykorzystywany w nielicznych badaniach (Mazur, Małkowska-Szkutnik 2011; Grzegorzewska 2013);
- strategii radzenia sobie ze stresem, czyli sposobów reagowania w sytuacjach trudnych i zagrażających. Wykorzystano Skalę „Jak sobie radzisz?” – JSR autorstwa Zygrydy Juczyńskiego i Niny Ogińskiej-Bulik (2009). Metoda bada zarówno dyspozycyjne, będące przejawem trwałej tendencji u jednostki radzenia sobie w określony sposób, jak sytuacyjne, wynikające ze specyfiki sytuacji trudnej sposoby radzenia sobie ze stresem. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha dla wersji dyspozycyjnej wyniosły od 0,68 do 0,73; dla wersji sytuacyjnej mieszczą się w przedziale 0.66-0.71. Trafność skali badana analizą czynnikową i metodą korelującą wyniki JSR z wynikami innych skal. Uzyskano dobre rezultaty;
- umiejętności szkolnych: mierzono je za pomocą średniej ocen na ostatnim świadectwie szkolnym;
- wsparcia społecznego: Child and Adolescent Social Support Scale (CASSS) by Demaray, Malecki, Elliot (2000). Wykorzystano podskale kwestionariusza mierzące aktualne wsparcie społeczne uzyskiwane od rodziców, nauczycieli, przyjaciela i rówieśników. Każda podskala zawiera 12 pozycji kodowanych na skali 6-punktowej. Uzyskane wyniki dla każdej z 5 podskal mieszczą się w przedziale 12-72. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha wynoszą od 0.92-0.97;

- aktywności własnej: pięć pojedynczych pytań dotyczących aktywności sportowej i hobby, zaangażowania w tę aktywność oraz przynależności do organizacji, klubów czy drużyn lub grup nieformalnych. Odpowiedzi były kodowane od 0 do 4, maksymalny wynik możliwy do uzyskania wynosi 20;
- negatywnych zdarzeń życiowych: Skala Doświadczeń Życiowych dla Dzieci i Młodzieży (Grzegorzewska 2006).

Wyniki badań

Analiza uzyskanych wyników badań, zgodnie z postawionymi pytaniami badawczymi obejmowała ustalenie, czy istnieją powiązania między wyróżnionymi zmiennymi niezależnymi a poziomem zachowań ryzykownych u badanych. Analizy statystyczne prowadzone były dwustopniowo. Najpierw obliczono współczynnik korelacji *r*-Pearsona, po spełnieniu odpowiednich kryteriów, a następnie za pomocą regresji wielokrotnej szukano najsilniejszych predyktorów zachowań ryzykownych.

Analiza rozwiązań równań regresji odnośnie zachowań ryzykownych pozwala sugerować, że dla zdrowia korzystne jest zmniejszenie lub zwiększenie jakiegoś czynnika. W sposób pośredni można zatem (przynajmniej częściowo) wnioskować o czynnikach ryzyka i zasobach oddziałujących na zachowania młodzieży. Tego typu wniosek jest użyteczny przy konstruowaniu programów wychowawczych i profilaktycznych.

Punktem wyjścia analiz było ustalenie, czy istnieją powiązania między wyróżnionymi predyspozycjami indywidualnymi i środowiskowymi a poziomem zachowań ryzykownych młodzieży. Warto zaznaczyć, że wszystkie wyróżnione zmienne niezależne, w mniejszym lub większym stopniu istotnie statystycznie korelowały z poziomem zachowań ryzykownych dorastających. Uzyskane wyniki badań wskazują, że: (1) istnieje ujemna korelacja między poziomem zachowań ryzykownych a prężnością psychiczną jednostki ($r=-0,437^{**\dagger}$) oraz jej poszczególnymi wymiarami: poczuciem mistrzostwa ($r=-0,508^{**}$), reaktywnością ($r=-0,3^{**}$) oraz umiejętnościami społecznymi ($r=-0,301^{**}$); (2) inne cechy osobowości, które korelują z poziomem zachowań ryzykownych to temperament; pozytywnie ze zmienną zależną korelują takie cechy temperamentu jak niezadowolenie ($r=0,413^{**}$) i złość ($r=0,587^{**}$), natomiast ujemnie – towarzyskość ($r=-0,274^{**}$); (3) w obszarze strategii radzenia sobie ze stresem pozytywną korelację ze skłonnością do podejmowania zachowań ryzykownych wykazują sytuacyjne strategie koncentracji na emocjach ($r=0,241^{*\dagger}$), natomiast ujemny związek występuje w odniesieniu do dyspozycyjnych aktywnych strategii radzenia sobie z stre-

sem ($r=-0,238^*$); (4) bezpieczne wzorce przywiązania w relacjach z matką i ojcem ujemnie korelują z poziomem zachowań ryzykownych; uzyskane korelacje prezentują się następująco: więź matka ($r=-0,461^{**}$), zaufanie matka ($r=-0,447^{**}$); komunikacja matka ($r=-0,392^{**}$), alienacja matka ($r=0,442^{**}$), więź ojciec ($r=-0,292^{**}$), zaufanie ojciec ($r=-0,321^{**}$), komunikacja ojciec ($r=-0,334^{**}$), alienacja ojciec ($r=0,354^{**}$); (5) istnieje wyraźna korelacja pomiędzy umiejętnościami szkolnymi młodych ludzi a ich skłonnością do podejmowania ryzyka ($r=-0,634^{**}$). W odniesieniu do zmiennych środowiskowych wykazano istnienie następujących korelacji: (1) podejmowanie działań ryzykownych ujemnie koreluje z prawie wszystkimi rodzajami otrzymywanego wsparcia: od matki ($r=-0,324^{**}$), nauczycieli ($r=-0,336^{**}$), kolegów ($r=-0,476^{**}$) i przyjaciela ($r=-0,398^{**}$); (2) nie wykazano natomiast związku między poziomem zachowań ryzykownych a wsparciem otrzymywanym od ojca oraz aktywnością własną jednostki w środowisku.

W kolejnym kroku zaprojektowano szereg równań regresji, które pozwoliły na ustalenie najsilniejszych predyktorów zachowań ryzykownych dorastających. W odniesieniu do czynników indywidualnych zachowania ryzykowne odzwierciedlające mechanizm eksternalizacji problemów wyjaśniane są przez cechy temperamentu dorastających (zwłaszcza złość i aktywność) oraz jakość przywiązania do matki. Skorygowany współczynnik regresji wielokrotnej wynosi $R^2=0,419$, co pozwala przyjąć, że zmienne te tłumaczą 41,9% wariacji wyników (por.: tabela 1).

Analizując wpływ pozostałych czynników na poziom zachowań ryzykownych (por.: tabela 2) można stwierdzić, że czynnikami chroniącymi dorastających przed nasilaniem się objawów o charakterze eksternalizacji jest wsparcie uzyskiwane od nauczycieli i kolegów, a czynnikiem ryzyka wsparcie uzyskiwane od ojca. Zmienne te łącznie wyjaśniają około 38,9% wariacji zmiennej wyniku poziom zachowań ryzykownych.

Rozwiązane równania regresji odnośnie roli negatywnych zdarzeń życiowych i strategii radzenia sobie ze stresem również wskazują na ich związek z skłonnością do ryzyka u dorastających (por.: tabela 3). Zachowania ryzykowne oparte na mechanizmie eksternalizacji problemów są wyjaśniane przez nasilenie stresu życiowego w postaci pojedynczych i skumulowanych negatywnych zdarzeń życiowych. Zmienne te wyjaśniają 25,7% wariacji wyniku poziom zachowań ryzykownych.

Podsumowanie

Adolescencja jest okresem przejściowym między dzieciństwem a dorosłością, w którym młodzi ludzie doskonalą swoje umiejętności intelektualne i spo-

Tabela 1

Indywidualne czynniki psychologiczne a poziom zachowań ryzykownych u dorastających – analiza regresji

Zmienna wyjaśniana	Model	Współczynnik					Istotność
		Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane		t	
		B	Błąd standardowy	Beta			
(Stała)	2,824	6,344			,445	,657	
ziłość	1,381	,357	,330		3,866	,000	
Poziom zachowań ryzykownych	aktywność	,859	,334	,210		2,577	,011
	więź matka	,766	,278	,328		2,752	,007
	zaufanie matka	-,469	,224	-,217		-2,090	,038
R ² = 41,9% F(20, 157) = 7,36; p < 0,001							

Tabela 2

Czynniki społeczne a poziom zachowań ryzykownych dorastających – analiza regresji

Zmienna wyjaśniana	Współczynniki niestandardyzowane	Współczynniki standardyzowane		t	Istotność	
		B	Błąd standardowy			Beta
(Stała)	90,98	8,116		11,210	0,000	
Poziom zachowań ryzykownych	wsparcie ojciec	0,322	0,118	0,239	2,720	0,007
	wsparcie nauczyciele	-0,237	0,107	-0,173	-2,222	0,028
	wsparcie koledzy	-0,370	0,132	-0,264	-2,809	0,006
R ² = 38,9%; F(11, 166) = 11,25; p < 0,001						

Tabela 3

Negatywne zdarzenia życiowe i strategie radzenia a poziom zachowań ryzykownych dorastających – analiza regresji

Grupa wiekowa	Współczynniki niestandardyzowane	Współczynniki standardyzowane		t	Istotność
		B	Błąd standardowy		
(Stała)	9,683	4,953		1,955	,052
Poziom zachowań ryzykownych	zdarzenia negatywne pojedyncze	1,500	,324	,368	,000
	zdarzenia negatywne wielokrotne	2,159	,554	,420	,000
R ² =25,7%; F(9,168)=6,455; p < 0,001					

łeczne w celu przygotowania się do odpowiedzialności i pełnienia ról społecznych przypisanych osobom dorosłym. Jest to czas odkrywania i eksperymentów, w którym podejmowanie działań ryzykownym stanowi nieodłączny element określania własnej tożsamości. I chociaż dorośli także zachowują się w sposób ryzykowny, to jednak młodzi ludzie robią to zdecydowanie częściej (Jessor, Jessor 1977). Dojrzewanie to również czas podejmowania wielu decyzji. Służą one zdobywaniu autonomii, przyjmowania odpowiedzialności i dokonywania wyborów dotyczących szkoły, rodziny, kariery zawodowej (Furstenberg 2000). Wybory dotyczące spożywania substancji psychoaktywnych czy kontaktów seksualnych mogą mieć poważne konsekwencje (Beyth-Marom, Fischhoff 1997). Jak pokazują badania, negatywne skutki takich zachowań u młodych ludzi są wyjątkowo wysokie (Dryfoos 1990). Stąd też konieczność dookreślenia czynników, które wpływają na obniżenie lub nasilenie ich występowania.

Celem prezentowanych badań było ustalenie korelatów zachowań ryzykownych dorastających. Podsumowując uzyskane wyniki można stwierdzić, że w okresie dorastania najsilniejszymi czynnikami ochronnymi jest wsparcie uzyskiwane od nauczycieli i od kolegów. Potwierdza to dotychczasowy stan badań nad rolą relacji i związków z bliskimi ludźmi oraz cechami środowiska społecznego a kształtowaniem się pozytywnej adaptacji młodych ludzi (por.: Ostaszewski, Rustecka-Krawczyk, Wójcik 2006). Dobra jakość tego środowiska, odpowiednie wsparcie otrzymywane przez młodych oraz dobry klimat w klasie i w szkole może wzmacniać ich poczucie własnej wartości i dawać poczucie satysfakcji, co w konsekwencji może sprzyjać ograniczeniu zachowań buntowniczych w kontaktach z rodzicami lub szkołą.

Ryzyko zachowań problemowych zwiększają natomiast cechy temperamentu dorastających, zwłaszcza negatywna emocjonalność i aktywność jednostki. Cechy te mogą ułatwiać młodzieży podejmowanie zachowań ryzykownych. Przegląd licznych badań z dziedziny temperamentu potwierdza słuszność poglądu, że koncepcje temperamentu mogą być przydatne do wyjaśnienia genezy indywidualnych różnic w przebiegu rozwoju młodzieży, zwłaszcza w zakresie przystosowania i podejmowania ryzyka (Bates, Bayles, Bennett, Ridge, Brown 1991). Analiza relacji między temperamentem a przystosowaniem wymaga uwzględnienia wielu kontekstów rozwoju dziecka. Sposób funkcjonowania jednostki w danym kontekście może ulegać zmianie, ale ogólny poziom jej przystosowania będzie zależny od jakości danego kontekstu oraz społecznych relacji, rodzinnych i środowiskowych. (Chess, Thomas 1984; Lerner i Lerner 1994). Lyton (1995; za: Rothbart, Bates 1998), dokonując analizy wyników badań nad czynnikami prognozującymi zaburzenia w przystosowaniu i skłonność do zachowań ryzykownych

wśród młodzieży, wskazał na dziecięcy temperament jako zmienną o większej mocy przewidywania w porównaniu z jakością oddziaływań rodzicielskich. Silniejszego znaczenia w okresie dorastania nabierają negatywne zdarzenia życiowe, zarówno ich liczba i powtarzalność, a szczególnie dotkliwość. Rola więzi z rodzicami jest niejasna, prawdopodobnie sprzeczne dążenia rozwojowe dorastających (autonomia vs. poczucie bezpieczeństwa) utrudniają im rzetelną ocenę swoich relacji z rodzicami.

Ważnym kontekstem podejmowania zachowań ryzykownych w okresie dojrzewania wydaje się być szkoła oraz aktywność dorastających w środowisku. Aczkolwiek w równaniach regresji zmienna ta została pominięta, jednak wyniki innych badań sugerują, że należy zwrócić szczególną uwagę na środowisko szkolne dzieci, zwłaszcza w szkole podstawowej. Znaczenie ma nie tyle poziom wykształcenia rodziców czy też inne warunki socjodemograficzne, ile ogólny klimat w szkole i poziom umiejętności szkolnych uczniów (Harris, Duncan, Boisjoly 2002; Grzegorzewska 2013). Potwierdzają to również wyniki prezentowanych badań, w których istotną rolę chroniącą pełnią relacje dorastających z rówieśnikami i nauczycielami. Dane te implikują wyraźne wskazania dla polityki przeciwdziałania zagrożeniom wśród młodych ludzi. Koncentracja na sprawnym opanowaniu podstawowych umiejętności szkolnych (pisania, czytania i liczenia) oraz zadbanie o właściwy klimat na lekcjach i na przerwach (zwłaszcza budowanie sieci wsparcia) wydaje się być skutecznym wczesnym programem profilaktycznym, sprzyjającym zmniejszeniu negatywnych konsekwencji podejmowania zachowań ryzykownych w przyszłości.

Literatura

- ARMSDEN G. C., GREENBERG M. T. (1987), The Inventory of Parent and Peer Attachment: Relationships to well-being in adolescence, „Journal of Youth and Adolescence”, 16, 427–454.
- ARNETT J. (1992), Reckless behavior in adolescence: A developmental perspective, „Developmental Review”, 12, 339–373.
- BATES J. E., BAYLES K., BENNETT D. S., RIDGE B., BROWN M. M. (1991), Origins of externalizing behaviour problems at eight years of age [w:] D. Pepler & K. Rubin (red.), Development and treatment of childhood aggression, s. 93-120, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- BEYTH-MAROM R., FISCHHOFF B. (1997), Adolescents' Decisions about Risks: A Cognitive Perspective [w:] Health Risks and Developmental Transitions

- during Adolescence, red. J. Schulenberg, J. L. Maggs, K. Hurrelmann, Cambridge University Press.
- CHESS S., THOMAS A. (1984), *Origins and evolution of behaviour disorders*, Bruner/Mazel, New York.
- DEMARAY M., MAŁECKI C., ELLIOT S. N. (2000), *Child and Adolescent Social Support Scale*, Nothem Illinois University: Psychology Department.
- DRYFOOS J. G. (1990), *Adolescents at Risk*, University Press, Oxford.
- FURSTENBERG F. F. (2000), *The Sociology of Adolescence and Youth in the 1990s: A Critical Commentary*, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 896–910.
- GRZEGORZEWSKA I. (2013), *Odporność psychiczna dzieci alkoholików*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- (2006), *Realizacja zadań rozwojowych okresu dorastania przez dzieci leczących się alkoholików*, niepublikowana praca doktorska, UAM, Poznań.
- HARRIS K. M., DUNCAN G. J., BOISJOLY J. (2002), *Evaluating the Role of „Nothing to Lose” Attitudes on Risky Behavior in Adolescence*, *„Social Forces”*, 80 (3), 1005–1039.
- IRWIN C., MILLSTEIN S. (1991), *Correlates and predictors of risk-taking behavior during adolescence*, Lipsitt, L., & Mitnick, L. (eds). *„Self-regulatory behavior and risk taking: Causes and consequences”*, Ablex Publishing Corporation, Norwood, NJ.
- JESSOR R., JESSOR S. L. (1977), *Problem Behavior and Adolescent Development*, Academic Press.
- JUCZYŃSKI Z., OGIŃSKA-BULIK N. (2009), *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*, PTP, Warszawa.
- LERNER J. V., LERNER R. M. (1994), *Explorations of the goodness-of-fit model in early adolescence*, [w:] W. B. Carey & S. C. McDevitt, red., *Prevention and early intervention: Individual differences as risk factors for the mental health of children. A festschrift for Stella Chess and Alexander Thomas*, s. 161-169, Bruner/Mazel, New York.
- MAZUR J., MAŁKOWSKA-SZKUTNIK A. (2011), *Wyniki badań HBSC 2010, Raport techniczny*, IMiD, Warszawa.
- ONISZCZENKO W. (1997), *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina. Wersja dla dorosłych i dla dzieci. Adaptacja polska. Podręcznik*, PTP, Warszawa.

- OSTASZEWSKI K., RUSTECKA-KRAWCZYK A., WÓJCIK M. (2006), Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów, IPiN, Warszawa.
- PRINCE-EMBURY S. (2007, 2006), Resiliency Scales for Children and Adolescents: A Profile of Personal Strengths, TX, Harcourt Assessment, Inc, San Antonio.
- ROTHBART M. K., BATES J.E. (1998), Temperament, [w:] W. Damon, red., Handbook of Child Psychology, t. 3, s. 105–176, John Wiley & Sons Inc., New York.
- WOLAŃCZYK T. (2002), Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce, Akademia Medyczna, Warszawa.

Iwona Grzegorzewska

PSYCHOSOCIAL PREDICTORS OF RISK BEHAVIOURS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS

Keywords: problem behaviours, adolescence, externalization of problems, risk factors and resources.

Risk behaviours are an indispensable part of mental 'growing up' of a human. Between the age of 10 and 20, a very particular process related to the formation of individual identity takes place. As a result of mental changes happening at the time, young people possess a strong desire to determine their own 'I' what is usually done by less or more acute confrontation with the world of adults. Problem behaviours, in spite of their evolving nature, often influence physical and mental health of young people in a very negative way. Aggressiveness, experimenting with narcotic drugs or alcohol use by school students is becoming a great social problem. The knowledge of protective factors and risk factors, and their interaction provides the basis for the development of effective methods of reducing risk behaviours during puberty.

The goal of presented research was the evaluation of risk factors and protective factors of problem/risk behaviours as well as the dynamics of their development in the course of three educational stages. The subject of the study were risk behaviours, protective psychosocial factors and risk factors taking into account the influence of peers, family, school, environment and individual features of a person. The study involved 540 students in three age groups: school, early and late adolescence. The obtained results indicate distinct dynamics between risk factors and resources in the lifecycle of children and adolescents.